Град и трг, промена композиционих начела у обликовању градског простора у Србији на примеру Трга партизана у Ужицу (1961)

ДУШКО Р. КУЗОВИЋ, Eastern Mediterranean University,
Faculty of Architecture, Famagusta, Cyprus

Прегледни рад
UDC: 711.523-168(497.11)
DOI: 10.5937/tehnika1702179K

Трг партизана у Ужицу је уклопљен у постојећу градску структуру на већ и промишљен начин. Трг је усаглашен са топографијом терена око града и користи топографију и зеленило као елемент обликовања. Историјски слојеви у граду су укључени кроз неколико нивоа урбанистичког решења. Недостатак историјског развоја надокнађен је преношењем решења из средње европских градова као што су висинска доминанта, сат на тргу, просторне нише у просторији трга итд. Овај рада анализира елементе којима Трг партизана гради релације са ближом и даљом градском структуром, историјским слојевима у граду и топографијом терена у околини града.

Кључне речи: Трг партизана у Ужицу, архитектура Модерне у Србији, Станко Мандић, обликовање трга, композиција трга

1. УВОД

Сложеност односа које је успоставио Трг партизана са градом и околином захтева пажљиву анализу. Пројекат Трга није само значајно архитектонско и урбанистичко решење већ се на низ занимљивих начина интегрише у ближу околину града, даљу околину, просторне градске репере, топографију терена око града, зеленило на околним брдима, местима погодним за крајеве дугих визура који пролазе преко трга, начином како уводи улице у просторју трга, како затвара дуге визуре из трга ради постизања ефекта затворености итд.

Слика 1 - Ужице (око 1970) равница дуж водотока је заузета са објектима. У зелаћу се са трга сагледавају зелене падине околних брда

Адреса аутора: Кузовић Душко, Eastern Mediterranean University, Faculty of Architecture, Famagusta, North Cyprus Mersin 10, Cyprus
e-mail: dusko.kuzovic@gmail.com

Рад примљен: 11.12.2016.

Рад прихваћен: 26.01.2017.

Рад има за циљ да идентификује елементе пројектног решења и да их анализира како би се пројекат Трга партизана боље разумео и стечена знања применила у савременој пракси уколико се за тим нађе јасна потреба. За израду рада биће коришћен писани материјал архитектуре Станка Мандића [1], техничка документација и радови његових савременика о Тргу партизана. [2, 3]

2. ДОКУМЕНТАЦИЈА

Контекст и карактеристике насеља

Ужице се развило у уској речној долини непосредно поред утврђења. Генерални облик насеља је овалан из чијег центра се пружају краци који су се развили дуж приступних путева у град¹.

¹У периоду од 1863. до 1918. године усвојена су два регулациона плана Ужица: „План погореле части вароши Ужице“ (инж. Аугуст Ланге и Емануел Шефел уз сарадњу инж. Јосифа Клинар из Чачка и Јосифа Веселог из Лознице). Предлог Плана је достављен Министарству 18. маја 1863. године а Министарство је 24. августа 1863. потврдило план и „Генерални регулациони план окружне вароши Ужица“ 1891. године (инж. Венцеслав Чихар а сарадници су: Љубомир Денић окружни инжењер, Никола Поповић помоћник, Миле Ф. Станић председник општине и Вуле Вукотић окружни начелник). За период од 1918 до 1941. године постоје назнаке да су урађена два нацрта Генералног плана Ужица али планови се до сада нису појавили. У периоду од 1945. до 1961. године урађени су: „Генерални урбанистички план Титовог Ужица од 1945-1956. године“ (арх. Ружица Илић) и „Урбанистички план Титовог Ужица“ из 1961. године (арх. Станко Мандић).

Ужице поседује неколико градских тргова распоређених дуж трасе великог друма кроз град. Сваки од тргова има засебну намену по којој је добио име: Дрварска пијаца, Житна пијаца, Ракијски пијаци и тако даље.

Слика 2 - Трг партизана, положај у односу на град (према арх. С. Мандићу)

Геометрија постојећих тргова је настала током 19. века након планске регулације насеља. Главну улицу - чаршију чине низови трговина и занатских радњи што се може сматрати као функционални наставак некадашње чаршије из периода турске окупације.

На месту данашњег Трга партизана налазила се пијаца која је била економско средиште вароши. Објекти који су чинили пијаци су саграђени у периоду од 1871. до 1914. године, спратност објеката је од приземља до приземље и спрат а кровне равни су двоводне и падају према пијаци и дворишту.

Градски блок у Ужицу је настао током Отоманске окупације али је, спроводећи нове принципе регулације, коригован планом из 1863. године. Том приликом су зоне које захвата блок задржане али су улични фронтови исправљени. Блокови су добили правилну геометрију стварајући урбани изглед градова уређених по средњеевропским начелима планирања.

Слика 3 - Ужице, Скица постојећег стања, (Е. Шефел) 1863

Увођењем новог начина урбанистичког планирања уведена је обавеза изградње објеката на регулационој линији, укидају се непровидне ограде око дворишта, кућа на парцели се поставља као део уличног фронта заузимајући део или целу ширину. Стога, карактеристичан блок има правилну геометрију, објекте саграђене по ивици, који су обострано узидани, грађевинске парцеле које су мале површине, грађевинске парцеле које су према улици уске а дубоке према средишту блока, са главним објектом на регулацији и помоћним објектима дуж једне од граница парцеле.

Трасе постојећих улица у Ужицу су се формирале током дугог периода живота града. Планови, рађени након ослобођења од Отоманске окупације, задржали су постојеће трасе али су исправили регулационе линије и повећали ширину уличног фронта. Улази у парцеле су кроз пролазе у објектима или се налазе поред објеката у форми капије. Уличне фасаде су обрађене са посебном пажњом и имају улогу репрезентације власника и уједно градећи улицу.

Карактеристична грађевинска парцела у Ужицу има узак улични фронт и велику дубину. Угаоне парцеле у блоку имају сличну геометрију као и парцеле у средишту блока јер су настале спонтано а не планском регулацијом. Најпре се гради главни објекат на парцели. Помоћни објекти се постављају дуж бочне границе парцеле али тако да својим положајем не заклањају осунчање парцеле. Веома ретко помоћни објекти могу бити саграђени дуж краће стране парцеле у центру блока.

Слика 4 - Ужице, Регулациони план града из 1891. године, постојеће стање

Након 1863. године организација окућнице се променила у складу са променама начина породичног живота становништва. Неопходне функције и њихова организација су обликовале распоред објеката на окућници. У оквиру окућнице је становало и привређивало домаћинство, држане су домаће животиње, становали занатски помоћници и ученици, складиштио огрев, на крају дворишта формирао се врт за потребе домаћинства. Након 1945. године, услед промене друштвеног уређења, убрзане индустријализације и развоја школства мења се начин породичног живота и паралелно

уводи и укида велики број делатности из живота породице који су се одвијали на окућници.

Крајолик и град

Ужице се налази у дубокој речној долини која је мала површином и подељена речним коритом на два неједнака дела. Околна брда се стрмо спуштају ка реци и имају падине које су само при крају нагиба погодне за градњу. Висови брда су завршени са стеновитим литицама. Посматрајући лик Ужица са околних висова целокупан фокус посматрача је усмерен на грађевине које се налазе на малој површини на којој се развило насеље. Слика града, до изградње Трга партизана, састојала се од мноштва објеката малог волумена са двоводним кровом.

Након изградње, зграде саграђене на Тргу партизана, уводе нове мере у величини објеката. То су високи објекти, уочљиви са велике даљине који преузимају доминацију у силуети града. Повећава се густина становања и капацитет града. Нове објекте саграђене на Тргу партизана карактерише правилан волумен који има корене у основним геометријским телима, висока спратност, велики волумени објеката, сагледљивост са велике даљине, доминација у силуети.

Обликовање градског блока

Ужице, до изградње Трга партизана, је карактерисао затворен и правоугаони градски блок, ниска спратност, куће у низу на регулационој линији, масивни конструктивни систем, равно малтерисане фасаде, правилна фенестрација, прозори мале површине у односу на површину фасаде, доминација масе зидног платна на фасади, коси кровови, тамни покривачи од црепа и беле фасаде, помоћни објекти саграђени дуж границе парцеле у дворишту, вртови на крају дворишта.

Нови објекти уносе нови карактер у слику града. Њихово обликовање, волумени и материјализација је сасвим другачије и на сасвим други начин комуницирају са посматрачем. Нови објекти такође стварају утисак велике реконструкције града која је управо почела. На мало нових локација у граду су нове интрполације пројектоване као целина. Углавном су то биле појединачне уградње у постојећу матрицу блокова без реконструкција градског блока већег захвата.

Грађевине сачуване у околини Трга партизана и нови објекти илуструју контраст у обликовању између старог и новог. Новим решењем вишеструко се повећава коефицијент заузетости и изградње, спратност, површину основе, волумен објеката, мења се масивни конструктивни систем у скелетни армирано-бетонски, кровови нису више стрми већ равни или благи, нису више покривени

црепом већ лимом, балкони и терасе са применом армирано-бетонског скелета постају веома чести, фасаде су прецизно малтерисане или обложене каменом, отвори имају велике распоне, однос зиданих површина на фасади се смањено у односу на површине под отворима, боја фасаде више није бела, почиње да се примењује метал, мења се конструкција врата и прозора и тако даље.

Слика 5 - Трг партизана, однос старе и нове градске структуре

Функционални и обликовни однос

Трг партизана претставља функционално средиште града и у њега се слива не само главна улица (некада чаршија) већ и многобројне градске улице.

Слика 6 - Трг партизана, волуменом и новим карактеристикама простора трг се наметнуо у силуети града

Специфичност Ужица је у томе што се кроз центар града пружа главна улица на коју се наслања низ градских тргова. Трг партизана није посебно променио такво стање а једина већа измена је та што су уведене нове функције: галерија, библиотека, позориште и тако даље. Већина функција које су већ постојале на Тргу као што су

угоститељство и трговина nastavile су са радом у новосаграђеним објектима.

На Житној пијаци у објектима примарна функција је било пословање док је становање било секундарна. Изградњом Трга партизана тај однос је промењен у корист становања. Досељавањем нових породица промењена је постојећа социјална структура, проширен новим начинима и навикама коришћења простора, простор градског трга се почео користити током целог дана, повећано инфраструктурно оптерећење (али је изграђена нова инфраструктура).

Макро и микро план

Ужице се од 16. до половине 19. века развијало као типичан традиционални балкански град: неправилне улице, променљива ширина уличне регулације, неправилна граница градског блока, високе ограде око окућница, слободностојеће куће по правилу повучене у односу на регулациону линију, подела куће и окућнице на мушки и женски део, високо зеленило постављено и у зони јавног земљишта и у зони приватних парцела, специфична концепција јавне инфраструктуре, нерегулисани водотоци, одсуство планирања насеља од стране државе или града, подела зона у граду на чаршију и махале, мали број јавних објеката, неуређене јавне површине, водоснабдевање каналима са водом као и одвођење отпадних вода (другим каналом), непостојање јавних тргова и простора и тако даље.

Након ослобођења 1863. године становништво је предузело све мере да промени физиономију насеља. Та концепција је живела у граду до 1945. године.

Слика 7 - Ужице (око 1940) Објекти у низу, на регулационој линији, ниска спратност, кровови на две воде.

Након 1945. године уведен је нов начин уређења града: постојећа структура улица и градских блокова се задржава, интервенције се врше само унутар већ дефинисаних граница блока, физичка структура градског блока је слободно обликована, као парцела се третира целина некада формираног

градског блока, објекат се поставља као слободностојећи на парцели, око објекта се формира двориште, помоћу визура објекат се повезује са значајним местима у околини.

ТОПОГРАФИЈА И ТРГ

Масивни волумени околних брда доминирају у слици насеља а стрме падине околних брда усмеравају пажњу посматрача на малу зону у којој се развило насеље. Куће у насељу су малог волумена, ниске спратности са косим крововима и неупадљиве по појединачним волуменима посматрајући према масивима околних брда.

Нови комплекс, који заузима градско средиште, спратношћу и волуменом знатно се разликује од постојеће градске структуре. Масивни волумени објеката окружују градски трг формирају бедем око простора градског трга са две стране а са друге две стране трг је отворен. Околна брда се сагледавају са равни партера трга. Свесним избором архитекте, особинама волумена објеката на северу трга (Народно позориште и библиотека), уведен је поглед на зеленило суседног брда.

Слика 8 - Титово Ужице, панорама око 1965. године

Јужна страна Трга је отворена према реци Ћетињи преко које се визура са трга пружа даље на супротну обалу и брдо у залеђу. Намера пројектанта је била да се касније сагради Железничка станица на супротној обали и тиме визуелно створи велика и дугачка главна градска визура. Простор који је планиран да се укључи у зону трга се драматично проширује, сужава, пресеца речном долином, и захваљујући топографији пење на супротну страну брда.

Ужице је окружено са ливадама и шумама које се налазе на петнаест минута хода у односу на центар града. Због тога се дуго сматрало да зеленило у уличном фронту и јавним површинама није толико потребно. У простору града највише зеленила се налазило у обалном појасу реке Ћетиње и на неколико јавних скверова и ракрсница. Остало зеленило се налазило у простору окућнице.

Слика 9 - Трг партизана, са платоа трга се сагледавају зелене падине околних брда

Ново и постојећа улична матрица

Геометрија зоне коју захвата комплекс Трга партизана је простор који захватају четири блока која су стварала некадашњу Житну пијацу. Простор је ограничен са четири саобраћајнице које су обухватале четири поменута блока.

Форма градског блока је задржана и даље али је организација објеката унутар тако дефинисане зоне сасвим другачије обликована. Може се рећи да је Трг партизана први пример урбанизма у духу Модерне у Ужицу.

Сви захвати изведени у граду Ужицу су били сведени на појединачне објекте а не на велики простор који захвата неколико блокова. Новим решењем је задржана стара саобраћајна мрежа у граду.

Постојеће доминанте у граду

Пре изградње Трга партизана постојао је мали број објеката који су својом спратношћу и волуменом доминирали у слици града: Гимназија, Среско начелство, Дом Југословенске армије и Основна школа на Липи. Нови објекти на Тргу партизана преузимају на себе доминанту у градској силиуети.

Слика 10 - Трг партизана, са временом висине објеката на тргу су превазиђене са новом градњом. Међутим, трг је и даље визуелно средиште панораме града

Ново и старо

Нова изградња уноси много новина у град. Границе блока су и даље одређене улицама али се грађевинске линије не одређују на стари начин. Слободна основа која се пружа унутар граница блока нема исту контуру као изградња до тада.

Спратност објеката је много виша и то захтева шири попречни профил улице. Због висине објекта грађевинска линија се повлачи у зону блока и тако се добија потребан попречан профил улице.

Традиционална форма блока је за нове стандарде неупотребљива. Захваљујући новом конструктивном систему, на армираном бетону оствариве површине отвора су много веће. Кровови нових објеката су равни и проходни.

Слика 11 - Трг партизана, током изградње објекти на тргу су преузели доминанту у силиуети града.

Објекат и видно поље посматрача

У пројекту се јасно уочава пажња у обликовању архитектуре и малог урбанизма који се налази у видном пољу посматрача као што је зона приземља и посебно истакнуте тачке на фасади.

Материјали, ниво детаља, богатство мотива су немерљиво већи у зони приземља него у зони виших етажа, које се знатно ређе сагледавају. Како се посматрач приближава неком од делова комплекса расте број мотива које региструје око посматрача.

Када се коначно посматрач приближи на неколико метара од објекта јавља се наредни ниво детаља на фасади који се не виде са претходних дистанци.

Нови објекти имају нову концепцију фасаде у односу на традиционалне објекте у Ужицу. Фасада нових објеката је као код старих објеката део уличног декора. Размере објеката су повећане тако да је фасада добила сасвим нову димензију у односу на посматрача. То су објекти са по 5 до 11 етажа.

Пропорције улице и јавног простора се у потпуности изменила у односу на стару варош. Тиме и перцепција архитектуре.

Кровне равни нових објеката се налазе на великој висини тако да се сагледавају само у градској панорами. У сагледавању са партера трга најснажнији утисак стварају ошупљене конструкције хоризонталних кровних равни и засењују кровне испред повучене задње етаже.

3. ЗАКЉУЧАК

Нова правила урбанистичког реда

Ред између објеката и насеља, који је стваран од 1863. године, из корена је промењен након 1945. године. И нова и стара правила реда имају свој основ у историјском искуству али су средства, којима се искуство изражава, различита.

Вишевековно отоманско присуство је лишило простор Србије значајних фаза у развоју урбанизма и архитектуре. Велико искуство које се нагомилало у Европи током периода када је Србија била окупирана, као што је искуство у изградњи градова стечено у Италији, Аустрији, Немачкој, Француској, је требало уградити у живот урбаног становништва Србије. Стога је архитекта у решење Трга партизана унео велики број решења из западно-европског урбанизма, наравно претачући га у нову форму и нове материјале који се у кратким цртама могу се описати на следећи начин:

1. *Подела Трга на две зоне.* Организација Трга партизана црпи искуство из организације античких тргова који су подељени на трговачки и политички део. Највећа сличност је са агором у античком граду Пријени у коме, саобраћајница дели простор на два дела уједно формирајући две зоне: световну и профану. Слично овом решењу, улица Краља Петра, дели зону Трга партизана на два дела. У северном делу се налази позориште, библиотека, зграда друштвено-политичких организација и пошта (првобитно Команда гарнизона). У јужном делу се налазе продавнице, Робна кућа, градска кафана и хотел.

2. *Урбанизам средњеевропских градова.* Трг партизана црпи много елемената из начела урбанизма Камила Зитеа. Главна просторија Трга има неколико бочних екстензија које су повезане са главном површином али могу да функционишу и самостално: Брезин сад код Градске кафане, плато код Народног позоришта, плато у дворишту блока Запад, површина код хотела „Златибор“ итд. Све наведене површине су просторно и визуелно повезане са главном површином трга али су кроз обраду партера и висинску нивелацију одвојене у потребној мери.

Слика 12 - Трг партизана, јужна фасада Народног позоришта: са приближавањем објекту посматрач уочава са сваком краком нове детаље на фасади. Допринос фасадних и кровних равни обликовању улице.

3. *Доминанта просторије Трга.* У средњевековним градовима, како је то објашњавао Камило Зите, на сваком тргу је постојала просторна доминанта. Обично је то био звоник катедрале или градски сат. На Тргу партизана није доминанта звоник цркве нити градски сат већ кула, пословно-стамбени објекат. У композиционом смислу доминанта је неопходна јер динамизује простор формира просторни репер и тачку око које се визуелно организује простор. На Тргу партизана просторна доминанта је формирана од објекта куле. У односу

на трг кула је постављена на граници једне од линија које затварају улични фронт трга. Обрада партера, који се постепено уздиже ка горњој зони трга у којој се налази кула, даје нову вредност.

Слика 13 - Пријена

Слика 14 - Трг партизана, ситуација (1961)

4. Простор Трга је формиран чврстим фронтом објеката. На одређеним местима фронт са зградама је перфориран у нивоу приземља како би ослободио визуру и потребе пешака. Приземље објеката је искоришћено за пословне просторе док су више етажне намењене становању. У односу на замишљену границу основе трга објекти се пружају без прекида. Бочне улице уведене су на простор трга тако да се визура са трга, дуж наведених улица, не пружа далеко и тиме разбија осећај затворености просторије трга.

5. Пропорције хоризонталне и вертикалне пројекције трга. Мада је Трга партизана знатно већи

него већина европских тргова законитости у обликовању су задржане а пропорције су и даље пропорције тргова. Однос висине објеката који формирају трг и припадајуће димензије трга је задржан.

6. Пешачки токови на тргу су дефинисани у складу са традиционалним искуствима. Препорука да се приликом обликовања тргова сачувају пешачки правци преко јавне површине и да се на тим трасама не постављају никакве препреке је у потпуности поштована. О томе најбоље сведоче трагови пешака остављени током зиме а свака од пешачких стаза преко трга је са посебном пажњом обрађена у погледу броја степеника и површинске обраде.

7. Градски сат постоји на тргу. Градски сат није лоциран на висинској доминанти - кули већ на Народном позоришту. Решен је као сунчани сат што се може сматрати артистичком одлуком имајући у виду број сунчаних дана у Ужицу.

ИЗВОРИ

Историјски архив Ужице
Архив Р. Познаногића из Ужица
Архив М. Искрина из Ужица

ПОРЕКЛО ИЛУСТРАЦИЈА

Слика 2, 5, 14. Мандић С, (1959) *Градски центар у Титовом Ужицу, Разматрања, паралеле и огледи*, Београд.

Слика 3. Живковић, Н, (1981) *Ужице 1862*, Ужице, стр. 325

Слика 13. Милић, Б, (1980) *Развој града кроз столећа*, књига 1, Загреб, Школска књига.

Слика 1, 6-12, Архива Р. Познаногића и М. Искрина из Ужица.

Слика 4. Аутор.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Мандић С, *Градски трг у Титовом Ужицу, Функција и композиција архитектуре простора – разматрања, паралеле, огледи*, Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, 1959.
- [2] Бркић А, *Знакови у камену, српска модерна архитектура 1930-1980*, Београд: Савез архитеката Србије, 1992.
- [3] Марковић Ж, Станимировић, А, *Културно-историјско споменичко наслеђе Титовог Ужица, Ужички зборник*, број 19, Титово Ужице: Народни музеј Ужице, стр. 67, 1990.
- [4] Живковић, Н, (1981) *Ужице 1862*, Ужице: Културно-просветна заједница Ужица.
- [5] Милић, Б, (1980) *Развој града кроз столећа*, књига 1, Загреб: Школска књига.

SUMMARY

CITY AND SQUARE, COMPOSITIONAL PRINCIPLES IN THE DESIGN OF URBAN SPACE IN SERBIA DURING THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURY IN THE CASE OF THE PARTISANS SQUARE IN UŽICE (1961)

Partisans Square in Užice has been incorporated into the existing urban structure in a skilful and thoughtful manner. The market is in conformity with the topography of the terrain around the city and countryside benefits topography as an element of design. Historical layers involved through several levels of urban design. Lack of historical development was compensated by transferring solutions from Central European cities such as altitude dominant, sat in the square, spacious niche market, etc. in the room. This work analyzes the elements that Partisans Square building relationships with immediate and further urban structure and historical layers of the city and the topography of the terrain around the town.

Key words: *Partisans Square in Užice, Modern Architecture in Serbia, Stanko Mandić, Square design, Square composition*